

Zekâtın Kurumsal Nitelikte Kullanımı

Institutional Use of Zakat

Murat BEYAZTAŞ

Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Çanakkale / Türkiye
muratbeyaztas@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7919-2559

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted : 24.05.2025
Yayın Tarihi / Published : 20.06.2025
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran-June
Cilt / Volume: 12 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 123-145

Atıf / Cite as

Beyaztaş, Murat. Zekâtın Kurumsal Nitelikte Kullanımı. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2025), 123-145.

Doi: 10.33460/beuifd.1643804

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

Authors publishing with the journal is licensed under the CC BY-NC 4.0 and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.

Öz: Zekât İslâm'ın önemli esaslarından bir tanesidir. Malî niteliği ile beşerî ilişkilere dokunan, toplum içerisinde ihtiyaçları karşılama kapasitesine sahip bir mükellefiyettir. Aynı zamanda ibadet niteliğiyle de temayüz eder. Zekât ile sorumlu olma birtakım şartlara bağlıdır. Toplanan zekâtın harcama yerleri Kur'an'da belirtilmiş olması sebebiyle sınırlıdır. Ancak bu yerlerin kapsamı icthâdî yaklaşımlara göre değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda sorumluluğun ifası da bazı düzenleyici şartlar dahilinde yerine getirilebilmektedir. Söz konusu şartlardan özellikle şahıs mülkiyeti üzerine kurulu temlik, zekâtın kurumsal kullanımına engel teşkil eder. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren yürürlükte olan zekâtın devlet tarafından toplanıp dağıtılması uygulaması Hz. Osman döneminden itibaren kısmen değişmiş, bâtını mallar olarak kabul edilen, para ve gümrük harici ticari mallarda zekâtın Kur'an tarafından belirlenmiş hak sahibine doğrudan mükellef tarafından verilmesi usulüne geçilmiştir. Bu durum, zekât kaynaklarının kullanımında temlik şartı ile şekillenen yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zekâtın yalnızca şahıslara verilmesi yaklaşımı da buna bağlı sonuçlardan bir tanesidir. Temlik şartı, vermenin tam olarak gerçekleşmesi adına mülkiyete geçirmeyi esas alır. Bunun gereği olmak üzere, veren taraf hukuken verme yetkisine sahip, eda ehliyetli bir kişi olacaktır. Alan

taraf ise zimmet ehli ve alma yeterliliği olan hakiki bir şahıs olmalıdır. Verilen malın da mülkiyeti tam olarak veren tarafa ait iken, verme ile birlikte diğer tarafın zimmetine aktarılmış olmalıdır. Bu hâliyle temlik, zekâtın dar anlamda yalnızca şahıs ölçeğinde kullanılması zorunlu hâle getirmektedir. Ancak modern dönemde zekâtın, zikri geçen amaçlar doğrultusunda şahsa temlik sınırı olmaksızın da kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Dünyadan ve ülkemizden birçok âlim ve araştırmacının savunduğu bu görüşe göre; bu geniş yaklaşım ile zekâtın Kur'an tarafından belirlenmiş amaçlar doğrultusunda daha etkin bir şekilde kullanılması mümkün olacaktır. Bu çalışmada zekât ile ilgili söz konusu bilgilere temas edilerek özellikle Hanefîlerce zekâtta sıhhat şartlarından kabul edilen temlik çerçevesinde, zekâtın yalnız hakiki şahıslara verilmesi meselesi üzerinde durulmuştur. Hanefîler başta olmak üzere diğer mezhep ve âlimlerin konuyla ilgili görüşlerinin yanında, dayandıkları deliller de tasnif edilmiş, çağdaş âlimlerin söz konusu meseleye yaklaşımları incelenmiştir. Neticede zekâtın bireysel kullanım yanında kurumsal amaçlar için de kullanılabilirliği hususunda, bugün bazı İslâm ülkelerinde görüldüğü gibi kurumsal bir yapı içerisinde toplanıp, dağıtılmasının mevcut zekât potansiyelini çok daha üst seviyelere taşıyabileceği sonucuna varılmıştır. Araştırma bu yönüyle dikkat çekicidir. Zekât konusunda önemli bir ihtiyaca temas etmektedir. Zekât ile ilgili deliller ve ilk uygulamaların ortaya koymuş olduğu anlayışın, böyle bir yapının oluşturulmasına karşı olmadığı değerlendirilmektedir. Buna uygun şekillendirilecek zekât sistemi fakir, düşkün ve yetimlere, borcundan dolayı zor durumda veya zaruri ihtiyaçları için borçlanmak mecburiyetinde olanlara, kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenilenler ve yolda kalmışlar kapsamında mültecî durumuna düşen kimselere yardımcı olacaktır. Böylece onlar için hayatı kolaylaştıracak alt yapı tesis edilecek, kurumsal yatırımlar ile daha etkili çözümler oluşturulacaktır. Esasen bugünkü şartlarda zekâtın Kur'an ile belirlenmiş zekât amaçlarından; Allah yolu kapsamındaki cihad, irşad ya da İslâm'a davet gibi birçok faaliyetin gerçekleştirilebilmesi ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Fıkıh, Zekât, Temlik, Mesârifü'z-Zekât, Zekâtta Kurumsal Harca.

Abstract: Zakat is one of the important principles of Islam. It is an obligation that touches human relations with its financial nature and has the capacity to meet the needs in society. It is also characterized by its worship nature. Being responsible for zakat depends on a number of conditions. The places to spend the collected zakat are limited as they are specified in the Qur'an. However, the scope of these places varies according to jurisprudential approaches. At the same time, the fulfillment of the responsibility can be fulfilled within certain regulatory conditions. Among these conditions, especially the assignment based on personal property constitutes an obstacle to the institutional use of zakat. The practice of collecting and distributing zakat by the state, which had been in effect since the time of the Prophet (PBUH), was partially changed during the reign of Hazrat Uthman, and the method of giving zakat directly to the rightful owner determined by the Qur'an in the case of commercial goods other than money and customs, which are considered to be intangible goods, was adopted by the taxpayer. This led to the emergence of a new approach to the utilization of zakat resources shaped by the condition of assignment. The approach of giving zakat only to individuals is one of the results of this

approach. The condition of temlik is based on the transfer of ownership in order for the giving to be fully realized. Accordingly, the giver must be a person who is legally authorized to give and has the capacity to perform. The recipient, on the other hand, must be a natural person who is in dhimma and capable of receiving. The property given must also be fully owned by the giver and transferred to the other party's possession at the time of giving. In this way, alienation necessitates the use of zakat in a narrow sense only on the scale of the individual. However, in the modern period, it is considered that zakat can be used for the aforementioned purposes without the limit of assignment to the individual. According to this view, which has been advocated by many scholars and researchers from around the world and in our country, this broad approach will enable zakat to be used more effectively for the purposes defined by the Qur'an. This study touches upon the aforementioned information about zakat and focuses on the issue of giving zakat only to real persons within the framework of alienation, which is accepted by the Hanafis as one of the conditions for the validity of zakat. In addition to the views of the Hanafis and other sects and scholars on the subject, the evidence they relied on was also classified, and the approaches of contemporary scholars to the issue in question were examined. As a result, it is concluded that the collection and distribution of zakat within an institutional structure, as seen in some Islamic countries today, can carry the existing zakat potential to much higher levels. The research is remarkable in this respect. It touches upon an important need in zakat. It is considered that the evidence on zakat and the understanding revealed by the first practices do not oppose the establishment of such a structure. The zakat system that will be shaped accordingly will help the poor, the fallen and orphans, those who are in difficulty due to debt or who are obliged to borrow for their essential needs, those whose hearts are to be warmed to Islam, and those who have become refugees within the scope of the stranded. In this way, the infrastructure that will make life easier for them will be established and more effective solutions will be created with institutional investments. In fact, in today's conditions, it is only in this way that it will be possible to realize many of the Qur'anic purposes of zakat, such as jihad, guidance and invitation to Islam within the scope of the way of Allah.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Zakat, Assignment, Masârif al-zakât, Institutional Expenditure in Zakat.

Giriş

Zekât İslâm'da farz olan ibadetlerdendir. Hükümleri ve şartları itibarıyla öne çıkan tarafı malî nitelikte olmasıdır. Zekât sorumluluğunun tahakkuku ve gereğinin sahih bir şekilde yerine getirilmiş olması için özel birtakım şartlar vardır. Hanefî âlimlere göre bunlardan bir tanesi temliktir. Şâfiîler de teslim ve kabz yaklaşımı ile aynı sonuca varırlar.¹

1 Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâ'i fi tertibi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417), 2/58; Ebû'l-Hasan Burhânüddin Ali b. Abî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 1/113; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1981); Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdâdî İbnü's-Saâtî, *Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn fi'l-Fikhi'l-Hanefi*, ed. İlyas Kaplan (Beyrut - Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 197; Yahyâ b. Ebû'l-Hayr Imrânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm's-Şâfi'i*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâc,

Temlik şartı; ihtiyaç sahipleri için gıyabi harcamada bulunma, vefat eden kimseyle ilgili ihtiyaçların karşılanması, borcu zekâta mahsup etme, ibâha suretiyle infakta bulunma ya da menfaat üzerinden maddi destek sağlama gibi hususlarda zekâtın kullanılmasına engel kabul edilir.² Araştırmamıza konu “zekâtın kurumsal nitelikte kullanılması” da aynı kapsam içerisinde yer alır. Zekât gelirlerinin herhangi bir hiyel uygulamasına ihtiyaç olmadan, kurumsal bir yapı vasıtasıyla doğrudan zekât amaçları çerçevesinde kullanılabilir olması zekât konusunda üzerinde durulan meselelerdendir.

Bu çalışmada ihtiyaç sahipleri, müellefe-i kulûb, borçlular, yolda kalmış kişiler ve Allah yolu kapsamında hak sahibi olanlar zekât kaynakları ile bireysel anlamda desteklendikleri gibi kurumsal yapılar vasıtasıyla da desteklenip desteklenemeyecekleri araştırılmaktadır. Bunlardan zekâtın toplumsal ölçekte kullanımıyla ilgili öne çıkan bir örnek olması hasebiyle, kurumsal istifade açısından “fi sebîlillâh” ifadesine denk düşen Allah yolu bağlamı özellikle merkeze alınmıştır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek savunma, eğitim ve diğer dinî, ilmî, içtimai kurum ve kuruluşlar aracılığı ile zekâtın harcanması üzerinde durulmuştur.

İslâm’ın ilk dönemlerinde olduğu gibi, zekâtın devlet eliyle toplanması konusunda İslâm hukuku, ekonomi, sosyoloji gibi farklı disiplinlerde birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalarda bazı İslâm ülkelerindeki örneklerden yola çıkarak uygulamaya yönelik tekliflerde bulunulmuştur. Zekâtın doğrudan devlet ya da devlet tarafından yetkilendirilen yarı resmi veya özel nitelikteki yapılar vasıtasıyla toplanarak dağıtılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.³ Bu çalışmada ise bir ibadet olarak zekâtın daha verimli bir şekilde kullanılabilmesi adına sınırlayıcı temlik şartı ile şekillenen zekâtın harcama alanları üzerinde durulmuştur. Güncel ihtiyaçlardan örnekler ile zekâta bireyselin yanında kurumsal uygulamalara da yer verilmesinin esasen Kur’ân ve hadis naslarının bir gereği olduğu belirtilmiştir. Hanefîler’in yanında diğer mezhepler de taranmış, konuyla ilgili özellikle Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ile birçok âlim tarafından ortaya konan görüşlerin bu yaklaşıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca mesele hakkındaki değerlendirmelere öncülük etmesi açısından ilk kısmında zekât ile ilgili özlü bilgi verilmiş, ibadet olarak zekâtın diğer ibadetlerden

1421), 3/445; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü’l-Tâlibîn ve Umdetü’l-Müftîn*, ed. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1412), 2/320.

2 Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Şemsü’l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, ed. Heyet (Mısır: Matbaatü’s-saâde, 1324), 2/202-203, 11/80; Kâsânî, *Bedâi’us-sanâi*, 2/58-59; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1/113; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1317/1899), 2/268; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecud, Ali Muhammed Muavvez (Beyrut: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1412/1992), 3/172.

3 İsmail Yalçın, “Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine = On the Malaysian Public Zakat Administration”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2016), 235-270; Murat Aydın - Hakkı Odabaşı, “Zekâtın Devlet Eliyle Yönetilmesi ve Malezya Zekât Sistemi Örneği”, *Dini Araştırmalar* 21/54 (2018), 145-173; Niyazi Gümüş, *Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

ayrıştığı malî niteliğine değinilmiştir. Çalışma konusu zekâtın harcanması kısmına geçmeden önce, zekâtın âyet ile belirlenmiş harcama yerlerine kısaca işaret edilmiştir.

1. Malî Bir İbadet Olarak Zekât

1.1. Zekât İbadeti ve Şartları

Zekât, bir ibadet olarak İslâm'ın beş temel esasından bir tanesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onun elçisi olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmak."⁴ diye buyurmuştur. Zekât yükümlülüğü gerekli şartlar bulunması hâlinde maddi yeterliliği olan kimselerin, sahip oldukları malın belli bir kısmını âyet ile tespit edilmiş sınıflara vermelerini gerekli kılar.⁵

İslâm'da ibadetlerin önemli bir kısmı namaz, oruç ve Kâbe'yi tavaf gibi yalnızca beden ile ifa edilebilir özelliğe sahiptir. Ancak ibadetlerin bir kısmı hem bedenî hem de malî yeterliliği gerektirirken, bir kısmında öne çıkan vasıf yalnızca malî niteliklidir. Hem beden hem de malî yeterlilik ile ilgili ibadetler hac ve umredir. Yalnızca malî yönüyle öne çıkan ibadet şekli ise zekâttır. Zekâta bulunması gereken hem vücûb (mükellefiyet) şartları hem de sıhhat (geçerlilik) şartları umumiyetle doğrudan kişinin elindeki mal ile ilgilidir.

Kişiyile bağlantılı genel mükellefiyet şartları; akıl, bulûğ ve Müslüman olmanın dışında malda bulunması gereken vücûb şartları; malın artıcı yani kazanç sağlayıcı nitelikte ve nisap miktarına ulaşmış olmasını gerekli kılar. Bu malın kişinin tam mülkiyetinde bulunması ve aslı ihtiyaçlarının dışında olması lazımdır. Mevcut hâliyle malın üzerinden kamerî bir yıl geçmiş olması hâlinde zekâtın vücûb (lüzum) şartları gerçekleşmiş olur.⁶

Mükellef olunan zekâtın sahih bir şekilde yerine getirilmiş olabilmesi için aranan geçerlilik (sıhhat) şartları ise; zekât niyetinin mevcudiyetini ve malın, âyet ile belirlenen sınıflara verilmiş olmasını gerektirir. Zekâta nisap ölçüsünü esas kabul eden Hanefîler'e göre zekât, nisap miktarını aşmayacak ölçüde verilmelidir. Ayrıca bu verme temlik niteliğinde olmalıdır.⁷

4 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Heyet (Bulak: Sultâniyye, Matbaatü'l-kübrâ el-Emiriyye, 1311), "İmân", 1 (1/11); Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. M. Fuad Abdülbâki (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1374/1955), "İmân", 14 (1/45); Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, ed. Mehmet Emin Özafşar vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), 2/451.

5 Merginânî, *el-Hidâye*, 1/96; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Karâfi, *ez-Zehira*, thk. Se'îd Ahmed A'râb (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 3/5; en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 2/149; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Taha Muhammed ez-Zeynî (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 4/88.

6 Merginânî, *el-Hidâye*, 1/96.

7 Merginânî, *el-Hidâye*, 1/96, 110.

Temlik “başkasının mülkiyetine geçirme” anlamına gelir.⁸ Zekât ile ilgili, “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler ona mahsustur.”⁹ âyeti ve “İslâm beş şey üzerine kurulmuştur. Allahtan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) onun elçisi olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmak.”¹⁰ rivayeti gibi Kur’ân ve hadis naslarındaki “verme” emrinin tam olarak gerçekleşmesi adına mülkiyetin, veren kimseden çıkarak alan kimsenin zimmetine geçmesi ya da geçirilmesi demektir.¹¹

Buna göre temlik zekâtın veren kimsenin mülkiyetinden bizatihi alan kimsenin mülkiyetine geçmesini gerektirir. Bu şart bir yönüyle veren tarafın, malın mülkiyeti kendisinde ve tam eda ehliyetine sahip olmasını ihtiva ederken, aynı zamanda alan tarafın da mülkiyet edinme hakkına sahip, hakiki şahıs niteliğinde olmasını gerekli kılar.

1.2. Zekâtın Harcama Yerleri

Zekâtın sıhhat şartlarından hukuken geçerli kabul edilen yerlere verilmesi meselesi çalışma konumuzun üst başlığını oluşturmaktadır. Söz konusu yerler doğrudan âyet ile tespit edildiğinden sekiz sınıf üzerinde ittifak edilmiştir. Lakin farklı icthâdî yaklaşımlar neticesinde bunların uygulaması ve kapsamında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Konuyla ilgili “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”¹² âyetinde zikri geçen sıraya göre zekât fonundan desteklenecek yerler; fakirler, miskinler, zekât toplama ve dağıtımında sorumluluk üstlenen görevliler, müellefe-i kulûb denilen gönülleri İslâm’a ısındırılması hedeflenen kimseler, özgürlüğüne kavuşturulacak köleler, borç altında ezilenler, Allah yolunda olanlar ile yolda kalmış kişilerdir.¹³

8 Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414), 10/492-493.

9 *Kur’ân-ı Kerim meâlî* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara, 2/267:.

10 *Yâ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ □ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ مَنَّهُ تَتَفَوَّنُونَ وَلَسْتُ بِأَجْنِبِهِ إِلَّا أَنْ تُغْضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ*

11 Buhârî, “İmân”, 1 (1/11); Müslim, “İmân”, 14 (1/45); Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, 1/113.

12 Serahsî, *el-Mebsût*, 2/202; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/113.

13 Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), et-Tevbe, 9/60:.

14 *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ*

15 İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 3/283-291; Karâfî, *ez-Zehîra*, 3/140; en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, 2/308-321; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 4/125-126.

Çalışmaya esas yaklaşım gereği söz konusu kalemlerde yapılacak harcamaları ana hatlarıyla ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki âyetle yer alan beyanları ictihâdî temlik yaklaşımı ile değerlendirerek her bir sınıf için yapılacak harcamayı bireysel olarak yalnızca şahıslar ölçeğinde yerine getirilebileceğini kabul eder. Diğer yaklaşım ise şahıslardan ziyade zikri geçen harcama kalemlerini esas alır. Şahıs olmasını şart olarak ileri sürmez. Bunun için ihtiyaçların karşılanmasında bir taraftan şahısları muhatap alırken, aynı zamanda şahısların ihtiyaçlarını çezecek kurumsal yatırım ve harcamalarda bulunmayı da bir usul olarak benimser. Zekâtı toplama ve dağıtım ile ilgili organizasyonun kurulması ve yoksul kimselerin gıda, barınma ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması; evlerinden, yurtlarından uzakta mülteci durumuna düşmüş kimselerin yaşam şartlarının kolaylaştırılması; İslâm'ın yeni gönüllerde neşvünemâsı amacıyla sosyal, kültürel alanlarda yapılacak faaliyetlerin finansmanı ve özellikle iç ve dış güvenlikle ortaya çıkabilecek açıkların kapatılması ya da eğitim yoluyla toplumda İslâm inanç, kültür ve hissiyatının kuvvetlendirilmesi gibi faaliyetler bu çerçevede verilebilecek örneklerdir.

2. Zekâtın Kurumsal Nitelikte Kullanılması

Zekâtın kurumsal nitelikte kullanılması ferdî temlik şartlarının dışında değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zikri geçen zekât âyetinde ifade edilen Allah yolu, ihtiyaç sahipleri, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar (müellefe-i kulûb), borçlular ve yolcular için zekâtın harcanmasında kurumsal araçların kullanılması, zekât açısından yeni bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Zekâtta kurumsallaşma için, söz konusu harcama yerlerine ilave, özellikle zekâtın toplanması ve dağıtımında daha kapsamlı bir düzenleme gerekir.¹⁴

Kurumsal özelliğe sahip harcama yerlerinin başında "Allah yolunda" ifadesiyle şekillenen harcama kalemi vardır. Âyetteki bu beyan, çerçeveyi genişletenler bulursa da cumhura ait klasik dar yaklaşıma göre Allah yolunda savaşılan mücahitler, hac yolunda parasız kalmışlar veya bu amaçla yola çıkacak kimselerdir. Az da olsa ilim tahsil edenleri de bu gruba dahil eden âlimler mevcuttur. Ön şart olarak ihtiyacı esas alan Hanefîler'e göre Allah yolunda yapılacak harcamalar azık, silah ve diğer teçhizatı sağlayamayan fakir kimselerin savaş için ihtiyaç duydukları kişisel masraflardır. Bu yaklaşım Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) ait olup, mezhepte fetvaya esas kabul edilen görüştür.¹⁵ Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve diğer İslâm âlimleri ise zengin olsalar dahi her türlü silah ve teçhizatları için mücahitlere bu kalemde zekât verilebileceğini belirtmişlerdir. Hatta şahsa temlik şartı olmadan genel kullanım amacıyla söz konusu teçhizatın alımına da karşı çıkma-

14 "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir." (Karaman vd., *Kur'an Yolu*, et-Tevbe, 9/60.)

15 Muhammed b Hasen Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Asl (el-Mebsûd)*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut - Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 2/103-104; Serahsî, *el-Mebsûd*, 3/10; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2/68; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/112.

mışlardır. Şâfiî ve Hanbelîler bu kimselerin zekâtta desteklenebilmeleri için devletten maaş almayan gönüllülerden olmalarını ya da aldıkları maaşın kendilerine yeterli olmamasını şart olarak öne sürerler.¹⁶

Bu yaklaşım doğrudan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan birtakım rivayetlere dayanmaktadır. Söz konusu rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Zekât malı zengine helal değildir. Ancak şu beş vasfa sahip olanlar müstesnadır. Bunlar; zekât memuru, Allah yolunda cihad eden kişi, parasını vererek zekât malını satın alan zengin, fakirin kendisine verilen zekât malını hediye ettiği zengin ya da borçlu kimsedir."*¹⁷ şeklinde buyurmuştur.

Diğer rivayette ise sahâbeden bir kadın kendisine haccın farz olduğunu ve kocasına ait Allah yolunda kullanmak üzere tahsis edilen genç bir deveye sahip olduklarını, ancak söz konusu deveyi bu yolda kullanma hususunda kocasıyla aralarında bir anlaşmazlık çıktığını arz eder. Meseleyle ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Hac ve umre Allah yolunda olmaktadır."*¹⁸ ifadeleriyle haccın Allah yolu kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Zekât şahıslara verildiğinde temlik açısından hukukî anlamda bir problem bulunmamaktadır. Ancak geçmişte olduğu gibi bugün de âyetteki "Allah yolunda harcama" kapsamında değerlendirilebilecek vatan savunmasında ve İslâm'ı kitlelere ulaştırma şartlarında ortaya çıkan yeni durum, konuyla ilgili daha geniş bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Çünkü savaş son hâliyle şahsa temlik ile sağlanacak kişisel silahlanma şartlarından ziyade, ancak devlet tarafından temin edilebilecek bir donanımı gerektirmektedir. İslâm'ı irşad ve tebliğ de temlik suretiyle şahıslar

16 Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dârü'l-fıkr, 1414/1993), 3/186-187; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm et-Tenûhî es-Sahnun, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Kâhire: Matbaatü's-saâde, 1414/1994), 2/59; Karâfî, *ez-Zehira*, 3/148; Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ala Şerhi'l-kebir* (Beyrut: Dârul-Fıkr, ts.), 1/497; en-Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibin*, 2/321, 326-327; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/130; Mustafa b. Sa'd b. Abduh es-Suyûtî er-Ruheybânî, *Metâlibü ü'lîn-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994), 2/148; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsar*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2003), 4/275; el-Mehdî li dinillâh Ahmed b. Yahyâ İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü'l-Bahrü'z-zehhâr el-Câmi' li-Mezâhibi Ulemâ'il-Emsâr*, ed. el-Kâzî Abdullah b. Abdülkerim (San'a: Dârü'l-hikmeti'l-Yemânîyye, 1366/1947), 2/182; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr serhu Münteka'l-ahbâr*, thk. İsmâüddin es-Sabâbitî (Kahire: Dârul-Hadis, 1413/1993), 4/201; Heyet, "Fi Sebilillâh", *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve Şuûnül-İslâmiyye, 1404-1427), 24/166-168; Hasan Hacak, "Mal", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/462; Mehmet Erkal, "Zekât", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197-207; Süleyman Kaya, "Fikihî Açısından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 246.

17 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dârü lhyâil-Kütübü'l-Arabiyye, 1371), "Zekât", 27 (1/590); Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb Arnavut - Muhammed Kâmil Arnavut - Karabeleli (Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430), "Zekât", 24 (3/77); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 7/35 (13198); Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 4/201.:

18 Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 45/260 (27286); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 79 (3/344); Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 4/202.:
لَا تَجُلُ الصَّدَقَةَ لِغَنِيٍّ إِلَّا لِخَمْسَةٍ: لِغَامِلٍ عَلَيْهَا، أَوْ لِغَارٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَوْ لِغَنِيٍّ اشْتَرَا بِهَا بِمَالِهِ، أَوْ لِفَقِيرٍ تُصَدَّقُ عَلَيْهِ فَأَخَذَهَا لِغَنِيٍّ، أَوْ غَارِمٍ
الحج والعمرة من سبيل الله

üzerine ikame edilebilecek ölçeğin çok daha üzerinde kurumsallaşmayı zorunlu kılan bir vasata evrilmiştir. Bu sebeple bahsi geçen zekât kaleminde ilahî emrin gereğini yerine getirmek için ihtiyaç duyulan askerî teçhizatın sağlanması veya medrese, okul, kurs, yurt gibi dinin teşvik ettiği istikamette eğitim, öğretim yatırımlarının zekât fonuyla desteklenmek istenmesi ya da buna ihtiyaç duyulması da ayrıca problem alanına dönüşmüştür. Zira şahsa temlik şartı benzer kurumsal özelliğe sahip yerlere zekâtın verilmesini engellemektedir.¹⁹

Söz konusu kurumsal hayır yerlerine zekât kaleminden temlik ölçülerine uygun ödeme yapabilmek için getirilen çözüm; yapılacak ödemenin fakir bir kimseye yapılması ve ondan da tekrar bu ihtiyaç yerlerine vermesini talep etmektir. Hile ya da hiyel denilen bu uygulama ile zekâtı veren kişi, verilmek istenilen yere ulaştırılmasında bir aracı kullanmak suretiyle yapmış olduğu hayrı ziyadeleştiriceği gibi, aracılık yapan kimsenin de ayrıca hayır işlemiş olacağı değerlendirilmiştir.²⁰

Günümüzde daha çok cami, Kur'ân kursu ve yurt gibi hayır kurumlarının inşasında ve devam eden ihtiyaçlarının karşılanmasında başvurulabilen bu usulün, geçmişte de örneklerine rastlamak mümkündür. Mesela Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde zekâtın Osmanlı Donanmasının gelişmesi ve desteklenmesi amacıyla verilmesinin caiz olup olmayacağı hakkında Osmanlı Donanması Milli Yardımlaşma Cemiyetinin fetva istemesi üzerine, Fetvahâne-i Âliye'nin vermiş olduğu cevapta şu ifadeler yer almaktadır:

“Zekâtta lazım olan, niyet ve fakire temliktir. Zekât veren kişinin zekâtını malından ayırırken sahip olduğu niyet yeterlidir. Yardım kasası başında Donanma Cemiyeti tarafından bir fakir Müslüman kişi bulundurulur. Zekât verecek kimseler, zekât niyetiyle mallarından ayırmış oldukları kısımdan nisap ölçüsünü aşmayacak şekilde kendi arzuları ile o fakire vermek suretiyle temlikte bulunurlar. O fakir de nisap miktarınca mala sahip olmamak için malı elinde bekletip, biriktirmeksizin kendi arzusuyla yardım kasasına teslim etmesi hâlinde câiz olacağı için ve Osmanlı Donanmasının daha da kuvvetlenmesine ileri derecede ihtiyaç bulunduğu inkar edilemez bir durum olduğundan dolayı bu şekilde yardımda bulunan Müslümanlar, hem farz olan zekâtı ifa edecekler hem de ayrıca bol ecire ve ahirette mükafata nail olacaklardır.”²¹

19 Konuyla ilgili fetvalar için: Sultan Muhyiddin Bahâdîr Âlemgir, *el-Fetâva'l-Hindîyye fî Mezhebi Ebi Hanife (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)* (Diyarbakır, 1310), 1/188; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 251-252.

20 Ebû'l-Meâli Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz el-Hanefî Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî fî Fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut, Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 2/282-283; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râik şerhu Kenzî'd-Dekâik*, ed. Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûri el-Hanefî el-Kâdiri (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/261; Alâuddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebsâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 128; *Sırat-ı Müstakim*, “Zekâtın donanma iânesine verilebileceğinde dair fetvâyı âli” (9 Safer 1326 / 27 Kânûn-i Sâni 1326), 5/127, 383; Kaya, “Fikhi Açından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları”, 228-229.

21 “Donanma-yı Osmâniyenin terakki ve teâlisine medar olmak üzere zekâtın iâneye itâsı câiz olup olmayacağı

Aynı minvalde birçok önerinin Osmanlı Devleti son döneminde yoğun bir şekilde tartışıldığı²² ve Cumhuriyet Döneminde de Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (Müşâvere Heyeti) raporlarına yansıdığı görülmektedir.²³

Netice olarak burada temlik şartının tahakkuk edebilmesi için hukuken hiyel kapsamında sureta bir uygulama tavsiye edilmektedir. Halbuki "*Ameller niyetlere göredir. Kim neye niyet etti ise kendisine onun karşılığı vardır.*"²⁴ hadisiyle şekillenen ilkeye göre hukukî açıdan sorgulanması gereken bir durum söz konusudur. Mecelle'de "*Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.*"²⁵ veya "*Ukûd'da itibar makâsîd ve maânîyedir, elfâz ve mebânîye değildir.*"²⁶ şeklinde maddeleştirilen yaklaşıma göre hukuken esas olan niyettir. Zâhirdeki beyan ve uygulamalar içteki gerçek amacı ortadan kaldırmayacak, hüküm de aynı amaç doğrultusunda şekillenecektir. Buna göre verilen para nereye verilmek isteniyor ise orası için verilmiş olacak, bütün tarafların bilgisi dahilinde bir aracının bulundurulması, hukukî prosedürden ziyade hakikatte karşılığı olmayan şekilci bir yaklaşım olacaktır.

Böyle bir yola gidilmesinin nedeni daha önce açıklandığı üzere icthâdî temellere dayanan temlik şartını yerine getirmektir. Bu, bir taraftan meşakkate neden olurken, diğer taraftan bugünkü şartlarda, zekât verilecek yerleri açıklayan âyetteki²⁷ gerçek amacın kaçırılmasına da yol açmaktadır. Zira hiyel uygulamalarına başvurulmadığı takdirde mesela "Allah yolunda" harcama emrinin gereği olmak üzere zekât, geniş anlamda eğitim de dahil her türlü çabayı içine alan cihad amacıyla kullanılmadığı gibi dar kapsamda doğrudan savaş için de sarf edilemeyecektir. Çünkü artık sıcak savaş şeklindeki cihadda ferdî imkânlar değil, devlet kabiliyetleri esas hâle gelmiştir. Genel anlamda cihad faaliyetleri de ancak büyük ölçekte kurumsal yeteneklerle mümkün olabilmektedir. Her iki durumda da şahıs ve ona temlik imkânı bulunmamaktadır.

hakkında Donanmayı Osmanî Muâveneti Milliye Cemiyeti tarafından vuku' bulan istiftâ üzerine; zekâtta niyet ve fakire temlik lâzım ve müzekkî olan kimsenin malından zekâtını ifraz hînine niyet eylemesi kafi olmakla Donanma Cemiyeti tarafından i'âne kasası başında bir fakir müslim bulunularak müzekkîler canibinden zekât olmak niyetiyle tefrik edilen mebalîğ mādünensb olarak bittav' ol fakire temlik ve i'ta ve fakir-i mezkur mâlik-i nisâb olmamak için yedinde cem' ve ibkâ etmeksizin ihtiyârıyla hemen i'âne kasasına teslim etmesi mukârin-i cevâz-ı şer'i'âli olacağından tezâyüd ve te'âlîsi cidden derece-i lâzîmede bulunduğu emri gayri münker olan Donanmayı Osmâniyeye bu suretle de i'ânedeki bulunan müslimin hem farz zekâtı eda etmiş hem de başkaca nâil-i ecr-i cezil ve şâyeste-i mükâfât-ı uhreviyye olacakları Fetvahâne-i Âliyeden cevaben beyan olunmuştur." (*Sırat-ı Müstakim*, "Zekâtın donanma îanesine verilebileceğinde dair fetvâyı âli", 5/127, 383.)

22 Hamdi Çilingir, "Zekâta Muhtaç Donanma, Donanmaya Muhtaç Devlet: II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Devleti'nde İlane-i Donanma'ya Zekât Meselesi", *İnsan & Toplum* 9/4 (2019), 69-74; Eyyüp Topcı, *20. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kurumlara Zekât Verilmesi ile İlgili Tartışmalar: Donanma Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43-63.

23 Fatih Yücel, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 656-657.

24 Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1 (1/6):

...إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَىٰ

25 Ahmed Cevdet Paşa, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, ed. Ali Himmet Berki (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1982), md. 2.

26 *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, md. 3.

27 et-Tevbe, 9/60.

Halbuki Hanefî fıkhdında mülkiyetin karşı tarafa aktarılması yani temlik açısından zekât ile benzer özelliklere sahip vakıf ve vasiyet gibi hususlarda, işlemin geçerliliği karşı tarafın hakiki şahıs olmasına bağlanmamıştır. Hükmî şahıs niteliğindeki yerlere yapılan vakıf veya vasiyetler Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere tescil edilerek kabul edilmiştir.²⁸

Diğer taraftan Hz. Peygamberin uygulamalarına bakıldığında; sahâbeden Ebû Lâs'ın "Hz. Peygamber (s.a.v) hacca gitmek üzere bizi birtakım zayıf zekât develerine bindirdi. Biz de ona dedik ki: Ya Resulallah bu develer zayıftır. Bizi taşıyamamalarından endişe ediyoruz..."²⁹ rivayetine göre devlet elinde bulunan zekât develeri imkânı olmayan kimselerin hacca taşınmasında kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu uygulamanın Hz. Peygamber'den sonra ilk halifeler döneminde de devam ettiğine dair rivayetler mevcuttur.³⁰

Konuyla ilgili olarak zekât malı develerin, devlet tarafından emanet hükümleri çerçevesinde kullanılmış olduğu değerlendirilebilir. Ancak gerek Hz. Peygamber döneminde gerek kendisinden sonraki halifeler döneminde bu develer, diğer zekât malları gibi hemen dağıtılmayıp, damgalanarak onlara tahsis edilen korularda muhafaza edilmişlerdir. Savaş ve benzeri nedenlerle ihtiyaç olması hâlinde, temlik şartları oluşmadan kullanılmışlardır.³¹

Allah yolunda yapılacak harcamalarda esas alınan söz konusu sınırlayıcı yaklaşım esasen Mâlikîler, Hanbelîler, Zeydîler ve tercih edilen görüşlerine göre Şâfiîler tarafından da bir yönüyle kabul edilmektedir.³² Mâlikîler ile Hanbelîler konuyla ilgili, âyetteki ifadelerin esas olduğunu beyan etmişlerdir. Onlara göre âyetle harcama kalemleri arasında yer almayan cami, okul, yol, çeşme gibi yapıların inşasında zekât kullanılamaz. Buna mukabil cihad kapsamında savaşçılar için harcanabileceği gibi silah, araç, gereç temini ve diğer her türlü savunma giderleri karşılanması amacıyla da kullanılabilir.³³

28 Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/13.

29 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/459 (17939); Buhârî, "Zekât", 50 (2/122):

حَمَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِبِلٍ مِنْ إِبِلِ الصَّنْفَةِ ضِعَافٍ إِلَى الْحَجِّ، قَالَ: فَقُلْنَا لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هَذِهِ الْإِبِلَ ضِعَافٌ نَخْشَى أَنْ لَا نَحْمِلَهَا...

30 Mehmet Boynukalin, "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı: İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefâ-i Râşidin Dönemi)", *Tarih-te ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 75.

31 Ya' kûb b. İbrâhîm el-Ensârî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hasan Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 58; el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Halil Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 377; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/459 (17939); Buhârî, "Zekât", 50 (2/122); Ebû Bekr Muhammed b. İshâk en-Nisâbü'rî İbn Huzeyme, *Sahîh-u İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 4/73 (2377); Cengiz Kallek, "Zekâtın Müessesleşme Süreci", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2007), 202-203.

32 Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/533; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb = et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1420/1999), 16/87; Ebû Zekerîya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*, thk. Heyet (Kahire: İdâretü't-tibâ'atî'l-müniriyye / Matbaatü't-Tedâmunî'l-uhuvvî, 1344-1347), 6/213; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/305-306; Ruheybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ*, 2/147; İbnü'l-Murtazâ, *Bahrü'z-zehhâr*, 2/181-182.

33 Sahnun, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2/59; Ebû'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdir, *eş-Şerhu'l-kebir âla Muhtasarı Halil* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/497; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1/497; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/125-126, 9/306; Ruheybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ*, 2/146-148.

Zeydîler ve âyetin zâhir manasını esas alanlar ise “Allah yolunda” ifadesini hiçbir kayıt ile sınırlandırmazlar. Mutlak anlamda Allah rızasına uygun olan cami ve yol yapımı, su kuyusu açma ya da ölümler için kabristan ve tekfin hizmetlerinde bulunma gibi bütün hizmet alanlarına zekâtta pay ayrılmasını uygun görürler.³⁴ Esasında benzer bir yaklaşım Hanefîler’de Ebû Yûsuf ve Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından da dillendirilmiştir. Ebû Yûsuf’un *el-Harâc*’ındaki rivayete göre zekât Müslümanların istifade edeceği yol yapımı için de kullanılabilecek nitelikte kapsamlıdır. Kâsânî ise “Allah yolunda” kaleminin ihtiyaç olması hâlinde en geniş şekliyle kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat bu anlayış mezhep içerisinde kabul görmediği gibi, Kâsânî söz konusu ifadelerini temlik şartıyla kayıtlayarak sınırlandırmıştır.³⁵

Zamanla baş gösteren birtakım ihtiyaçların etkisiyle, temlik esaslı bu yaklaşıma uygun olmayan birtakım fetva ve görüşlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Öncelikle Osmanlı uygulamasında önemli bir isim olan Şeyhülislâm Ebussuûd’un (ö. 982/1574) temlik şartı aranmadan, genel yardım kanalları ile gerek karada orduyu teçhiz gerek denizde donanmayı takviye için doğrudan kurumlara yapılacak yardımların zekât kaleminden gerçekleştirilebileceğine dair fetvası dikkat çekicidir. Ona göre kişinin Allah yolunda fakir gazileri donatma niyetinde olması yeterlidir.³⁶

Bu yaklaşımın son dönemde daha fazla isim tarafından desteklendiği anlaşılmaktadır. Farklı İslâm ülkelerinden Muhammed Abduh (ö. 1905), Muhammed Reşid Rıza (ö. 1935), Mahmûd Şeltût (ö. 1963), Muhammed Ebû Zehre (ö. 1974), Mevdûdî (ö. 1979), Muhammed Şâzelî (ö. 1997), Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1999), Muhammed Hamîdullah (ö. 2002), Vehbe ez-Zühaylî (ö. 2015) ve Karadâvî (ö. 2022) gibi birtakım çağdaş âlim ve araştırmacılar tercihlerini bu yönde kullanmışlardır. Bunlara göre ihtiyacın şiddetine göre, İslâm’ın ve Müslümanların umumi faydasına olacak savunma ve eğitim başta olmak üzere dinî, ilmî, içtimai ve iktisadî birçok alanda zekâtın kullanılması mümkün olacaktır. Özellikle askerî harcamalar başta olmak üzere İslâm’ın güçlenmesine katkıda bulunacak farklı alanlarda ferdî temlik anlayışından ziyade, kurumsal nitelikte zekâtın kullanılması mümkündür. İslâm Konferansı Teşkilatı’na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi’nin 8. toplantısında (1405/1983) alınan kararlar da bu yaklaşımı esas alır. Bu görüş sahipleri

34 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb* = *et-Tefsîru’l-Kebîr*, 16/87; Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî, *et-Tecrîd fî Fikhi’l-İmameyni’l-Azameyn el-Kâsım b. İbrâhîm ve Hafidühü’l-İmam el-Hâdî Yahyâ b. Hüseyin*, haz. Abdullâh b. Hammûd el-İzzî (San’a: Mektebetü’l-İmâm Zeyd b. Ali, 1422/2002), 95; İbnü’l-Murtazâ, *Bahrü’z-zehhâr*, 2/181-182.

35 Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 94; Şeybânî, *el-Asl (el-Mebsûd)*, 2/103-104; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 2/58, 68.

36 “Donanma-yı hümayun sabikan hezimet-i azîmeye uğrayınca tekrar donanmaya gayret-i din için ağıniyayı müsliminin, guzât-i mümininin teçhizine sarf ettikleri malı sabikan lazım olup eda olunmayan ve hâlen edası lazım olan ve bundan sonra lazım olacak zekâtlarına niyet edüp dahi sarf eyeseler zekât-i mezbûre yerine geçer mi? el-Cevab: Geçer, makbul ve meşrûdur.” [Muhammed b. Muhyiddin el-İmâdî Ebussuûd, *Fetâvâ* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 407), vr. 14b; Kaya, “Fikihî Açından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, 246.]

zekâtın harcama yerlerini belirten âyetteki³⁷ sarf kalemlerinde “ل / lam” harfinden “في / fi” harfine geçiş olmasını da kendi yaklaşımlarını destekleyen bir husus olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre aralarında Allah yolunun da bulunduğu zekâtın son dört sarf yerinin bu şekilde diğerlerinden ayrışması bunlarda temlik şartının aranmayacağına işaret eder.³⁸

Karadâvî söz konusu kalemin doğrudan askerî nitelikte olanlar ile sınırlandırılmasa da âyet içerisinde sayılan farklılıkları anlamsız hâle getirerek, bütün hayır şekillerini kapsayacak derecede genişletilemeyeceğini ifade eder. Ona göre amaç Allah'ın ismini yüceltmektir. Bu hedefe sıcak savaş ile olduğu gibi, ihtiyaca göre ilmî ve fikrî mücadele ya da eğitim-öğretim gibi faaliyetler ile de ulaşılabilir.³⁹

Türkiye’de de çağdaş birçok âlim ve araştırmacı İslâm ve Müslümanlar adına fayda sağlayacak harcamaların Allah yolu kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁰ Bunlardan Hamdi Yazır (ö. 1942) Allah yolu kalemini her ne

37 “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.” (et-Tevbe, 9/60.)

38 Muhammed b. Ali b. Muhammed Şemsüddin el-Hüseynî Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakim (Tefsîru'l-Menâr)* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 10/436-437; Mahmûd Şeltût, *el-İslâm: Akide ve Şerî'a* (Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1968), 104-105; Mahmûd Şeltût, *el-Fetâvâ* (Kahire: Dârü's-Şurûk, 1424/2004), 103; Seyyid İbrâhîm Hüseyin Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1972), 6/3/1670; Muhammed Ebû Zehre - Osman Şekerci, *Uygulamalı Zekât Hukuku* (y.y.: Selçuklu Matbaası, 1978), 102-104; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Sâlih Tuğ (İrfan Yayıncılık, 1993), 2/978; Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslâm*, çev. Sâlih Tuğ - Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1969), 19; Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Fetâvâ'z-zekât* (Cidde: el-Merkezü'l-Âlemi li Ebhâsî'l-İktisâdî'l-İslâmî, 1405/1985), 51-52, 55; Seyyid Sâbık, *Fikhû's-Sünne* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1425/2004), 268-269; Mustafa Abdulkerim Kâsib, “Masrafı Fi Sebilillâh”, *Mecelletü Dârü'l-İftâ el-Misriyye* 1/2 (2009), 2/98-103; Vehbe Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dârü'l-Fikr, ts.), 10/3/2009-2010; Yusuf Karadâvî, *Fikhû'z-zekât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1393/1973), 2/639, 655-669; Yusuf Karadâvî, *Min Hedyi'l-İslâm Fetâvâ Muâsıra* (Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1410/1990), 1/286, 3/253-254; Ahmed Şerbâsî, *Sorulu-Cevaplı İslâm Fikhi*, çev. Mustafa Özcan vd. (İstanbul: Özgü Yayınları, 1998), 1/409, 424; Muhammed Mütevellî Şârâvî, *el-Fikhü'l-İslâmî el-Müeyesser* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1423/2002), 2/774; Muhammed Süleyman Eşkâr, others, *Ebhâs fikhîyye fi kazâya'z-zekâtî'l-muâsıra* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 1418/1998), 1/413-414, 428; Ali Ahmed Sâlûs, *Mevsûatü'l-kazâya'l-fikhîyyeti'l-muâsıra ve'l-iktisâdî'l-İslâmî* (Doha: Dârü's-Sekâfe, 2002), 517; Şârâvî, *el-Fikhü'l-İslâmî el-Müeyesser*, 2/774; Eşkâr, others, *Ebhâs fikhîyye fi kazâya'z-zekâtî'l-muâsıra*, 1/413-414, 428; Sâlûs, *Mevsûatü'l-kazâya'l-fikhîyyeti'l-muâsıra ve'l-iktisâdî'l-İslâmî*, 517; Abdullah b. Mensûr Gufeylî, *Menâzîlû'z-zekât* (Riyad, Kahire: Dârü'l-Meymân, 1430/2009), 436; Muhyî Muhammed Müs'ad, *Nizâmü'z-Zekât Beyne'n-Nas ve't-Tatbîk* (İskenderiye: el-Mektebû'l-Arabî'l-Hadis, 2003), 159; *Karârât ve Tavsiyât (1403-1430/1988-2009)* (Mekke: Mecma'u'l-Fikhi'l-İslâmî, ts.), (karar no: 165), 378; Muhammed Şâzelî, “Cem' ve taksimü'z-zekât”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhîyyi'l-İslâmî* 3 (1409/1989), 144; Heyet, “Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhîyyi'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhîyyi'l-İslâmî* 3 (1409/1989), 211-212; Heyet, “Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhîyyi'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhîyyi'l-İslâmî* 25 (1409/1989), 376-377; Heyet, “Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhî'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-fikhî'l-İslâmî* 3/1 (1408/1987), 401-404; Kuveyt Zekât Kurumu Dini Heyeti, *Ahkâm ve fetâvâ'z-zekât ve'n-sadekât ve'n-nüzûr ve'l-keffârât* (Kuveyt: Kuveyt Dini İşler Dairesi, 2009), 137-138.

39 Karadâvî, *Fikhû'z-zekât*, 2/655-669; Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra*, 1/286, 3/253-254.

40 Ali Özek vd., *İbâdet ve Müessese Olarak Zekât* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1984), 136-138; Ali Özek, “Asr-ı Saâdetde Zekâtın Tatbikatı”, *Türkiye’de Zekât Potansiyeli*, haz. Sabri Orman, İsmail Kurt (İSAV, 1987), 19-20; Celal Yenicheri, *İslâm’da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1984), 226; Hayreddin Karaman, *İslâm’ın İşığında Günün Mesaleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 1/191; Ahmet Yılmaz, “Günümüz Zekât Problemleri”, *Harar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1998), 120; Murtaza Köse, “Fi Sebilillâh Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2004), 132-133; Mehmet Erkal vd., *İlmihal: İman ve İbadetler*, ed. Hayreddin Karaman vd. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998), 1/439; Faruk Beşer, “Zekâtın Mesârfı ve Sosyal Güvenlik”, *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2007), 182; Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm’da Zekât Müessesesi* (İstanbul: Çağrı Yayınları,

kadar askerî harcamalar şeklinde kısıtlamış olsa da bunu yalnızca kişilerin savaş yolundaki ihtiyaçlarını karşılama ile sınırlandırmaz. Genel anlamda ordu ve birliklerin savunma giderlerini tedarik amacıyla kullanılabileceğini belirtir. Bunun için ferdî temlik uygulamasından ziyade velâyet yoluyla genişletilmiş bir bakış açısını esas alır. Ona göre orduya teslim edilen zekâtta, temlik şartı velâyeten yerine gelmiş olacaktır. Ordu veya komutanlar söz konusu zekât malları ile temin edilen araç ve malzemeleri teslim aldıklarında, orduda görev yapan kimselerin ihtiyaçları karşılanmak üzere, onlar adına teslim alınmış olmaktadır.⁴¹

Din İşleri Yüksek Kurulu (Müşâvere Heyeti) da 1964-1965 yıllarında almış olduğu bazı kararlarda söz konusu yaklaşıma uygun olarak; konuyu bütün hayırlı işleri kapsayacak şekilde genişletici bir yorum sergilemiştir. Bu bağlamda ihtiyaç duyulması hâlinde Kur'ân kurslarına ve hastane, köprü, cami inşası ya da tamiri gibi amaçlarla kurumsal yapılara zekât verilebileceğini belirtmiştir. Ancak kurul, muhtemelen ferdî zekât uygulamasının devam ettiği şartlarda, istismar edilebileceği endişesiyle bu görüşünden sarf-ı nazarda bulunmuş, dar temlik yaklaşımına uygun son kararında, zekâtı fakir ve ihtiyaç sahibinin hakkı olarak değerlendirmiş, tüzel kişilere ve hayır kuruluşlarına verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴²

Ayrıca zekât kalemleri arasında zekât memurlarının bulunması, zekâtın kurumsal niteliğine vurguda bulunan en önemli taraftır. Bu kapsamda yapılacak harcamalar yalnızca zekât memurlarının şahıslarına verilen ücret ile sınırlı olmayıp, kurulacak zekât organizasyonunda ihtiyaç duyulan mekân, araç, gereç, nakliye ve kırtasiye gibi bütün masrafları ihtiva etmek zorundadır.

İlk dönemlerde müşahade edildiği üzere bugün de zekât, kurumsal yaklaşımla devlet tarafından toplanıp ilgili yerlere dağıtıldığı takdirde yapılacak harcamaların planlanması mümkün olacaktır. Malezya, Bangladeş, Pakistan, Kuveyt veya Sudan örneklerinde olduğu gibi zekâtın devlet marifetiyle toplanıp değerlendirilmesi durumunda, ihtiyaca göre zekât kaynakları sosyal, askerî, iktisadî alanlarda mevcut kurumlar ile zekât amaçlarına uygun proje odaklı iş birlikleri yapılabileceği gibi birtakım yeni kurumların oluşturulması da mümkündür.⁴³ Aksi halde ir-

1983), 439-449; Muhlis Akar - Ercan Eser, *Zekâtı Anlamak* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 83; Hamdi Döndüren, *Kur'ân Ve Sünnete Göre Güncel Fikhi Meseleler 200 Soru - 200 Cevap*, 2016, 165; Mustafa Bülent Dadaş, "Zekâtın Tenmiyesinin Fikhi İmkânları", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 884-885; Emrullah Dumlulu, "Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 796-798; Mahmut Bilen - Günay Terzi, "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliliği Hakkında Camii Cemaati Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Islamic Economics and Finance* 5/2 (2019), 162-163; Muhammed Beşir Çalışkan, "Türkiye'de Zekatın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım", *Journal of Islamic Economics and Finance* 6/1 (2020), 65-66; Hasan Kazak, "Kitle Fonlaması Sistemi ile Zekât Fonlaması: Bir Model Önerisi", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2023), 61-65.

41 Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/374.

42 Yücel, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri", 679-680; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 251-252.

43 *Karârât ve Tavsiyât (1403-1430/1988-2009)*, (karar no: 15), 29; Heyet, *el-Fetâvâ'l-İslâmiyye* (Kâhire: Dârü'l-İftâ el-Misriyye, 1400/1980), 1/119-120; Necdet Şensoy, "Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, Malezya Zekât Sandığı Örneği", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2007), 101; Recep Cici, "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları", *Bir*

şad, eğitim, ibâte, tedavi ve ilaç gibi ihtiyaçların kurumsal imkânlarla karşılanması klasik dar, şahsa temlik anlayışına uygun değildir.

Sonuç

Malî niteliğe sahip olması yönüyle zekât diğer ibadet şekillerinden ayrılmaktadır. Zekât mallarının kullanılabilceği yerler, doğrudan âyet ile beyan edilmiş olması nedeniyle üzerinde ittifak edilen bir husustur. Lakin gerek söz konusu harcama yerlerinin tanımı ve muhtevasında gerek harcamanın niteliğinde ortaya çıkan içtihadî farklılıklar, uygulamada bu alanın kimi zaman daralmasına neden olurken, kimi zaman olabildiğince geniş bir çerçevede ele alınmasına imkân vermiştir.

Hizmet Peygamber (s.a.v.) ve ilk sahabe döneminde zekât devlet eliyle toplanmış ve dağıtılmış olsa da zaman içerisinde zekâtın devlet tarafından toplanması uygulamasından vazgeçilmiş ve ilgili yerlere dağıtımı zekât mükelleflerinin uhdesine bırakılmıştır. Bu gelişme neticesinde belli bir malı verme üzerine kurulu zekât ibadetinde vermenin sahih olarak gerçekleşmiş olmasını sağlamak üzere temlik şartı getirilmiştir. Böylece verme, temlik ile tanımlanmış ve güvence altına alınmıştır. Ancak mevcut hâliyle temlikin ortaya koyduğu kayıtlar, zekâtın sarf yerlerinde kapsamın daralmasına neden olmaktadır. Özellikle verilecek malın başka bir şahsın mülkiyetine geçirilmesi üzerine kurulu temlik tanımı, zekâtta alıcı tarafın yalnızca hakiki şahıslardan teşekkülünü zorunlu hâle getirmektedir.

Zekâtın bu yönü üzerinde durulan çalışma neticesinde şu tespitlerde bulunmak mümkündür;

1. Bugün gelişen şartlarda sahip olunan kabiliyetler, zekâtın hedeflerini gerçekleştirmede daha geniş imkânlar sunmaktadır. Hatta bu durum değerlendirilebilecek bir fırsat olmaktan öte, mevcut standartlarda zekât için de kurumsal bir yapılanmayı gerekli kılmaktadır. Zira üretimde, sanayide, ticarette, eğitimde ve kısacası bütün alanlarda organize faaliyette bulunanlar, ferdî teşebbüslerin çok ötesinde etkili sonuçlar elde edebilmektedirler. Zekât da aynı yaklaşım ile yalnızca nisap sınırlarında kullanılabilen bir kaynak olmaktan çıkarak, daha büyük ölçekte toplumun istifade ettiği bir güç hâline gelme potansiyeline sahiptir.

Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2007), 230, 255; Yunus Vehbi Yavuz, "Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması", *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: İSAV, 2007), 324-325; Mehmet Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2008), 193; Muhammad Sajjad Babar - Ali Haider Kahloon, "Pakistan'da Zekâtın Kurumsallaşması", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 481-482; Ali Muhyiddin Karadâğı, "Kapsamlı Kalkınmada Etkin Rolü Olacak Zekât Kurumu Oluşturma Önerisi –Uygulama Temelli Bir Çalışma–", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz (İstanbul: İSAV, 2017), 967-968; Kuveyt Zekât Kurumu Dinî Heyeti, *Ahkâm ve fetâvâ'z-zekât ve's-sadekât ve'n-nüzûr ve'l-keffârât*, 137-138, 142-143.

2. Esasen zekât devlet ya da devlet tarafından yetkilendirilmiş bir kurum vasıtasıyla toplandığı takdirde, temlik şartı ile hedeflenen amaçlar da gerçekleşmiş olacaktır. Zira malın zekât mükellefinin mülkiyetinden ayrılması yönüyle temlikin ilk kısmı zaten meydana gelmiş olmaktadır. Temlikte malın ilgili yere ulaştırılmasını esas alan ikinci kısım ise devlet ya da kurum uhdesine emanet edilmiştir. Bu da hükmen de olsa temlikin gerçekleşmiş olması anlamına gelmektedir. Böylece elde edilen zekât kaynakları bir taraftan ferdî temlik yaklaşımına uygun ihtiyaçlar için kullanılırken, diğer taraftan büyük ölçekte ihtiyaçları karşılayacak kurumsal harcamalarda değerlendirilebilecektir. Zekâtta verimliliği en üst seviyeye taşıyacak bu uygulamada; fakir ve ihtiyaç sahibi kimseler için sıcak yemek de dahil tüm gıda ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla aşevlerinin kurulması, 'İlâ-yi kelimetullah ile vücut bulan İslâm'ın ve Müslümanların hem maddi müdafaasında hem de manevi anlamda Müslümanların gönüllerinde ve hayatlarında daha fazla yer tutması için eğitim kurumları oluşturulması yanında İslâm'ın yeni gönüllere ve farklı bölgelere de ulaştırılması için irşad faaliyetlerinde bulunulması, borçlu olan ve maddi güçlük içerisinde bulunan kimselere destek olmak üzere fon oluşturulması, evlerinden ve doğup büyüdükları ortamlardan savaş ya da farklı baskılar neticesinde ayrılmak zorunda kalan kimselerin ihtiyaçlarının karşılanması ve nihayetinde bu türden faaliyetlerin yürütülmesi için kurulacak organizasyon giderlerinin ve görevli personelin ücretlerinin karşılanması mümkün olacaktır.
3. Ancak bu hâliyle meselenin ciddi anlamda yoruma ve istismara müsait olduğu açıktır. Bahsi geçen genişletici yorumun, dağıtımı kişilerin inisiyatifi-ne bırakılmış bugünkü zekât uygulamasında düşünülmesi oldukça güçtür. O halde bu uygulamalar ancak zekât konusunda kamu adına yetkilendirilmiş, denetime açık bir kurum tarafından yerine getirilebilir niteliktedir. Böyle bir birim oluşturulduğu takdirde zekâtın toplanması ve dağıtımı önceden belirlenmiş planlamalar dahilinde gerçekleştirilebilecektir. Zekât gelirlerinin bir kısmı ferdî ihtiyaçlar için kullanılırken, diğer kısmı zekât organizasyonu, "Allah yolunda" olduğu değerlendirilen İslâm'ı müdafa ve tebliğe yönelik amaçlar ya da ihtiyaç sahipleri, müellefe-i kulûb, borçlular ve yolcular gibi diğer kalemler kapsamında yine bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ancak kurumsal nitelikte birtakım harcamalara ayrılabilir. Böylece bir taraftan bireysel ihtiyaçlar ihmal edilmeden karşılanırken diğer taraftan bugün devletlerin *üstlenmiş olduğu* sosyal hizmetlerin önemli bir kısmının zekât kaynaklarıyla desteklenme imkânı ortaya çıkmış olacaktır.

Buna göre dağıtımı doğrudan mükellefler tarafından gerçekleştirilen zekât uygulamasında temlik şartı gereği zekâtın yalnız bireysel şartlarda kullanılması yerine, toplama ve dağıtımda kurumsal bir yapının oluşturulması gerektiği tespit

edilmiştir. Ayrıca zekât dağıtımında oldukça belirleyici özelliğe sahip temlik şartı kapsamında tartışma konusu; zekât mallarının aynî temlik olmadan da kullanılabilmesi, birtakım kişilerin ihtiyaçlarının gıyaben karşılanabilmesi, vefat eden kimselere ait borçların kapatılabilmesi gibi birtakım hususlar üzerinde de durulması gerektiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-îmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1421/2001.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. ed. Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1982.
- Akar, Muhlis - Eser, Ercan. *Zekâtı Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Âlemgîr, Sultan Muhyiddîn Bahâdîr. *el-Fetâvâ'l-Hindîyye fî Mezhebi Ebî Hanîfe (el-Fetâvâ'l-Âlemgîriyye)*. Diyarbakır, 1310.
- Aydın, Murat - Odabaş, Hakkı. "Zekâtın Devlet Eliyle Yönetilmesi ve Malezya Zekât Sistemi Örneği". *Dinî Araştırmalar* 21/54 (2018), 145-173.
- Babar, Muhammad Sajjad - Kahloon, Ali Haider. "Pakistan'da Zekâtın Kurumsallaşması". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 475-488. İstanbul: İSAV, 2017.
- Beşer, Faruk. "Zekâtın Mesârif ve Sosyal Güvenlik". *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 159-193. İstanbul: İSAV, 2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Âlî. *es-Sünenü'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilen, Mahmut - Terzi, Günay. "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliliği Hakkında Camii Cemaati Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Islamic Economics and Finance* 5/2 (2019), 133-167.
- Boynukalın, Mehmet. "Zekâtın Toplanması ve Dağıtımı: İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 91-113. İstanbul: İSAV, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Heyet. 9 Cilt. Bulak: Sultâniyye, Matbaatü'l-kübrâ el-Emîriyye, 1311.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Ebû'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Hanefî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fî Fıkhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1424/2004.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414/1993 Basım, 1414/1993.
- Çilingir, Hamdi. "Zekâta Muhtaç Donanma, Donanmaya Muhtaç Devlet: II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Devleti'nde İane-i Donanma'ya Zekât Meselesi". *İnsan & Toplum* 9/4 (2019), 53-86.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Zekâtın Tenmiyesinin Fıkhi İmkânları". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 839-899. İstanbul: İSAV, 2017.
- Derdîr, Ebû'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhu'l-kebîr alâ Muhtasarı Halîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

- Döndüren, Hamdi. *Kur'ân Ve Sünnete Göre Güncel Fikhî Meseleler 200 Soru - 200 Cevap*, 2016.
- Dumlu, Emrullah. "Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 765-806. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb Arnavut - Muhammed Kâmil Arnavût - Karabeleli. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü'l-Emvâl*. thk. Halîl Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Fikr, Tahkiki neşir., ts.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *Kitâbü'l-Harâc*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hasan Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Ebû Zehre, Muhammed - Şekerci, Osman. *Uygulamalı Zekât Hukuku*. y.y.: Selçuklu Matbaası, 1978.
- Ebusuûd, Muhammed b. Muhyiddin el-İmâdî. *Fetâvâ*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, 407.
- Erkal, Mehmet vd. *İlmihal: İman ve İbadetler*. ed. Hayreddin Karaman vd. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Erkal, Mehmet. *Zekât Bilgi ve Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2008.
- Eşkâr, Muhammed Süleyman, others. *Ebhâs fıkhiyye fî kazâya'z-zekâti'l-muâsara*. 3 Cilt. Amman: Dârü'n-Nefâis, 1418/1998.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî. *Mefâtihu'l-Gayb = et-Tefsîru'l-Kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. baskı., 1420/1999.
- Görmez, Mehmet vd. *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. ed. Mehmet Emin Özafşar vd. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.
- Gufeylî, Abdullah b. Mensûr. *Menâzilü'z-zekât*. Riyad, Kahire: Dârü'l-Meymân, 1430/2009.
- Gümüş, Niyazi. *Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Çözüm Önerisi: Zekât Fonu Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1981.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Sâlih Tuğ. 2 Cilt. İrfan Yayıncılık, 1993.
- Hamîdullah, Muhammed. *Modern İktisat ve İslâm*. çev. Sâlih Tuğ - Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1969.
- Harûnî, Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin. *et-Tecrîd fî Fıkhi'l-İmameyni'l-A'zameyn el-Kâsım b. İbrâhîm ve Hafîdühü'l-İmam el-Hâdî Yahyâ b. Hüseyin*. haz. Abdullah b. Hammûd el-İzzî. San'a: Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali, 1422/2002.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*. thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

- Heyet. *el-Fetâva'l-İslâmiyye*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-iftâ el-Mısıriyye, 1400/1980.
- Heyet. "Fî Sebîlillâh". *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*. 24/166-168. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1404-1427.
- Heyet. "Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî". *Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmî* 3/1 (1408/1987).
- Heyet. "Mecelletü'l-Mecmai'l-fıkhiyyi'l-İslâmî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-fıkhiyyi'l-İslâmî* 3 (1409/1989).
- Heyet. "Mecelletü'l-Mecmai'l-fıkhiyyi'l-İslâmî". *Mecelletü'l-Mecmai'l-fıkhiyyi'l-İslâmî* 25 (1409/1989).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1412/1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bündârî. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2003.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk en-Nîsâbü'rî. *Sahîh-u İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muva'ffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Taha Muhammed ez-Zeynî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1371.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî. *el-Bahrü'r-Râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. ed. Muhammed b Hüseyin b Ali et-Türî el-Hanefî el-Kâdirî. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Baskı., ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1317/1899.
- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî li dînillâh Ahmed b. Yahyâ. *Kitâbü'l-Bahrü'z-zehhâr el-Câmi' li-Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr*. ed. el-Kâzî Abdullâh b. Abdülkerîm. 5 Cilt. San'a: Dârü'l-hikmeti'l-Yemâniyye, 1366/1947.
- İbnü's-Saâtî, Muzafferüddîn Ahmed b. Ali el-Bağdâdî. *Mecmai'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*. ed. İlyas Kaplan. Beyrut - Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2005.
- İmrânî, Yahyâ b. Ebû'l-Hayr. *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm's-Şâfi'î*. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Suudi Arabistan: Dârü'l-Minhâc, 1421/2000.
- Kallek, Cengiz. "Zekâtın Müesseseseleşme Süreci". *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 195-224. İstanbul: İSAV, 2007.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. "Kapsamlı Kalkınmada Etkin Rolü Olacak Zekât Kurumu Oluşturma Önerisi –Uygulama Temelli Bir Çalışma–". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 957-1056. İstanbul: İSAV, 2017.

- Karadâvî, Yusuf. *Fikhü'z-zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. baskı., 1393/1973.
- Karadâvî, Yusuf. *Min Hedyi'l-İslâm Fetâvâ Muâsıra*. 4 Cilt. Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 5. baskı., 1410/1990.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân. *ez-Zehîra*. thk. Se'îd Ahmed A'râb. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Baskım., 1996.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.
- Kâsib, Mustafa Abdulkerim. "Masrafû Fî Sebilillâh". *Mecelletü Dârü'l-İftâ el-Mısıriyye* 1/2 (2009), 94-105.
- Kaya, Süleyman. "Fikhî Açısından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 221-254. İstanbul: İSAV, 2017.
- Kazak, Hasan. "Kitle Fonlaması Sistemi ile Zekât Fonlaması: Bir Model Önerisi". *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2023), 47-72. <https://doi.org/10.14784/marufacd.1234567>
- Köse, Murtaza. "'Fî Sebilillâh' Kavramının Zekât Açısından Tahlili". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2004), 107-134.
- Kutub, Seyyid İbrâhim Hüseyin. *Fî Zılâlî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü's-Şurûk, 1972.
- Kuveyt Zekât Kurumu Dinî Heyeti. *Ahkâm ve fetâva'z-zekât ve's-sadekât ve'n-nüzûr ve'l-keffârât*. Kuveyt: Kuveyt Dinî İşler Dairesi, 2009.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Fetâva'z-zekât*. Cidde: el-Merkezü'l-Âlemî li Ebhâsi'l-İktisâdî'l-İslâmî, 1405/1985.
- Muhammed Beşir Çalışkan. "Türkiye'de Zekâtın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım". *Journal of Islamic Economics and Finance* 6/1 (2020), 57-71.
- Müs'ad, Muhyî Muhammed. *Nizâmü'z-Zekât Beyne'n-Nas ve't-Tatbîk*. İskenderiye: el-Mektebü'l-Arabî'l-Hadîs, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. M. Fuad Abdulbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî, 1374/1955.
- Necdet Şensoy. "Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Zekât, Malezya Zekât Sandığı Örneği". *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 85-114. İstanbul: İSAV, 2007.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Idâretü't-tıbbâti'l-müniriyye / Matbaatü't-Tedâmuni'l-uhuvvî, 1344-1347.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftin*. ed. Zühreyye eş-Şâviş. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 3. Baskı., 1412/1991.

- Özek, Ali. "Asr-ı Saâdette Zekâtın Tatbikatı". *Türkiye'de Zekât Potansiyeli*. haz. Sabri Orman, İsmail Kurt. 45-78. İSAV, 1987.
- Özek, Ali vd. *İbâdet ve Müessese Olarak Zekât*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1984.
- Recep Cici. "Günümüzde İslâm Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları". *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 225-267. İstanbul: İSAV, 2007.
- Reşid Rızâ, Muhammed b. Ali b. Muhammed Şemsüddîn el-Hüseynî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Ruheybânî, Mustafa b. Sa'd b. Abduh es-Suyûtî. *Metâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ*. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994.
- Sâbık, Seyyid. *Fikhü's-Sünne*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1425/2004.
- Sahnun, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm et-Tenühî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 16 Cilt. Kâhire: Matbaatü's-saâde, 1414/1994.
- Sâlûs, Ali Ahmed. *Mevsûatü'l-kazâya'l-fikhiyyeti'l-muâsıra ve'l-iktisâdî'l-İslâmî*. Doha: Dârü's-Sekâfe, 2002.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. ed. Heyet. 31 Cilt. Mısır: Matbaatü's-saâde, Tıpkıbasım., 1324.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *el-Fikhü'l-İslâmî el-Müyesser*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1423/2002.
- Şâzelî, Muhammed. "Cem' ve taksimü'z-zekât". *Mecelletü'l-Mecmai'l-fikhiyyi'l-İslâmî* 3 (1409/1989), 127-144.
- Şeltût, Mahmûd. *el-Fetâvâ*. Kahire: Dârü's-Şurûk, 1424/2004.
- Şeltût, Mahmûd. *el-İslâm: Akîde ve Şerî'a*. Kahire: Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1968.
- Şerbâsî, Ahmed. *Sorulu-Cevaplı İslâm Fıkhi*. çev. Mustafa Özcan vd. 8 Cilt. İstanbul: Özgü Yayınları, 1998.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî. *Neylû'l-evtâr serhu Münteka'l-ahbâr*. thk. İsmâüddin es-Sabâbî. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1413/1993.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen Ebû Abdillâh. *el-Asl (el-Mebsûd)*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut - Lübnan: Dârü İbn Hazm, 1. Baskı., 1433/2012.
- Topci, Eyyüp. 20. *Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kurumlara Zekât Verilmesi ile İlgili Tartışmalar: Donanma Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yalçın, İsmail. "Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine = On the Malaysian Public Zakat Administration". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2016), 235-270.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslâm'da Zekât Müessesesi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehraevyn, ts.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1984.

- Yılmaz, Ahmet. "Günümüz Zekât Problemleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1998), 91-123.
- Yunus Vehbi Yavuz. "Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması". *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât*. ed. Bedreddin Çetiner. 301-330. İstanbul: İSAV, 2007.
- Yücel, Fatih. "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri". *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz. 643-686. İstanbul: İSAV, 2017.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. Dâru'l-Fıkr, ts.
- Karârât ve Tavsiyât (1403-1430/1988-2009)*. Mekke: Mecma'u'l-Fıkhî'l-İslâmî, ts.
- Kur'ân-ı Kerim meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Sırât-ı Müstakîm*. "Zekâtın donanma iânesine verilebileceğinde dair fetvâyı âlî" (9 Safer 1326 / 27 Kânûn-i Sâni 1326).

